

Перспективи розвитку професійної освіти в Україні

О. АСТАХОВА,

кандидат економічних наук

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України м. Київ

У статті розглядаються питання ролі та місця професійної освіти в економіці України в умовах переходу від індустріального до постіндустріального суспільства як визначального чинника підвищення якості та конкурентоспроможності фахівців на ринку праці в умовах глобалізації, нестабільності, модернізації і кризи.

В статье рассматриваются вопросы роли и места профессионального образования в экономике Украины в условиях перехода от индустриального к постиндустриальному обществу как определяющего фактора повышения качества и конкурентоспособности специалистов на рынке труда в условиях глобализации, нестабильности, модернизации и кризиса.

The article examines the role and place of vocational education in the Ukrainian economy in the transition from an industrial to a postindustrial society as a determining factor to improve the quality and competitiveness of the specialists in the labor market in the context of globalization, instability, modernization and the crisis.

Ключові слова: професійна освіта, ринок праці, післядипломна освіта, безперервна освіта, перепідготовка дорослого населення.

Вступ. Україна активно приєднується до європейської і світової спільноти, що ставить нові завдання перед нашою професійною освітою. Їх вирішення ускладнюється через те, що державна політика часом копіює західні моделі розвитку без урахування особливостей розвитку нашої країни. Так трапилося, зокрема, в галузі профтехосвіти через ігнорування того факту, що і на Заході стан сфери підготовки професійних кадрів не задовольняє суспільство і викликає стурбованість освітянської спільноти¹. Сфера освіти постійно реформується майже в усіх країнах світу, починаючи з другої половини ХХ ст., коли людство перейшло у принципово нову, так звану «постіндустріальну» епоху свого розвитку. Криза освіти — це не специфічна українська проблема, це світове явище. Модель традиційних систем освіти, які застосовуються нині по всьому світу, по суті, була винайдена в Європі в XVII столітті. Зрозуміло, за цей час вона суттєво трансформувалась. Але базовий «фундамент», на якому будувалися наші школи та університети, розроблено понад 300 років тому. Зараз потрібне нове (в деяких випадках — радикально нове) мислення і нові (іноді радикальні) підходи до організації освітянської сфери.

Психологічний вплив інформаційної революції, як і промислової, на населення величезний. Ймовірно найбільшою мірою він виявився в тому, як стали навчатися тепер діти. Можливо, в майбутньому буде визнано,

що ніякої «кризи освіти» в останні роки ХХ — початку ХХІ століття і не було — була лише наростаюча невідповідність між тим, як вчили школи ХХ століття, і тим, як стали навчати дітей у ХХІ. Щось схоже переживали в XVI столітті університети через сотню років після винайдення друкарського преса і наборного шрифту.

Постановка задачі. Вочевидь, освіта стає центром «суспільства знання», а школа, навчальні заклади — його ключовим інститутом. Які знання мають поширюватись в суспільстві? Що означає «якість» навчання? Пошук відповідей на ці питання неминуче опиниться в центрі уваги «суспільства знання» і стане центральною темою державної політики. Проблема придбання та розподілу знань може зайняти таке місце в політиці «суспільства знання», яке протягом кількох століть, що їх ми звикли називати «ерою капіталізму», займала в нашій політиці проблема придбання та розподілу власності і доходів.

У цьому процесі присутні й очевидні небезпеки. Наприклад, суспільство може з легкістю опуститися до того, щоб зробити наголос на формальних дипломах, а не на реальній здібності до виконання тієї чи іншої роботи. З іншого боку, воно може і переоцінити готове до негайного використання, «практичне» знання і недооцінити важливість фундаментальних знань. Отже, захід так само, як і ми, застряг на постіндустріальному переході й неспроможний його здійснити. Тому Україні, орієнтуючись на західні стандарти і приклади, слід

¹ Воронина Е. В. Менеджмент высшей школы как инструмент реформирования системы профессионального образования / Е. В. Воронина // Дис. ... канд. пед. наук. — М., 2001.

виходити з того, що відбувається, враховуючи умови, що складаються в нашій державі.

Викладення результатів дослідження. Нині в розвинутих країнах Заходу активно пропагується так звана «теорія глобалізації інформації», або просто «глобалізація». Реалізація цієї теорії призводить до серйозних деформацій у світі. По-перше, це нерівномірність у розподілі ресурсів (матеріальних, енергетичних, фінансових тощо). По-друге, сучасні процеси глобалізації спричиняють нестабільність на ринках праці західних країн. Так, у США практично ліквідована легка промисловість, у занепаді перебуває автомобільна та деякі інші галузі промисловості. Тобто матеріальне виробництво скорочується, більша частина зайнятого населення (близько 85%) працює з інформаційними технологіями та фінансовим бізнесом, і фактично економіка США тримається лише на емісії долара й продажі валюти в усьому світі. У подібному становищі опинилася й економіка Західної Європи².

У таких умовах суттєво змінюються відносини людини і виробництва. Якщо до 50-х рр. ХХ ст. частка промислових робітників у загальній чисельності зайнятого населення постійно зростала і становила більш ніж 50% зайнятих у всіх розвинутих країнах, то згодом (через розвиток автоматизації і високих технологій) вона почала зменшуватися і нині становить близько 15% зайнятого населення США та Європи, а за прогнозами незабаром становитиме 5–10%. Така ж доля спіткала й сільськогосподарських працівників, які, наприклад, у США, на початку ХХ ст. становили 50% робочої сили, а тепер — менш ніж 3%³.

Більшість нових професій вимагають кваліфікації, якою промисловий робітник ніколи не володів і до оволодіння якою він дуже погано пристосований. Ці професії вимагають відповідної освіти і здібностей до оволодіння і застосування теоретичних та аналітичних знань. Вони вимагають іншого підходу до роботи та іншого складу розуму. Більш того, вони вимагають наявності навички постійного навчання. Таким чином, звільнені промислові робітники не можуть просто переміститися на роботу, що вимагає спеціальних знань, або до сфери послуг, — тобто вчинити так, як свого часу зробили, перемістившись у виробничий сектор, селяни, що втратили звичну роботу. Таким чином, робітничий клас із провідної економічної сили суспільства в розвинутих країнах Заходу перетворюється на клас, який за рівнем освіти не може конкурувати на ринку праці.

Водночас в останні десятиріччя в цих країнах стрімко зростає новий клас — клас освічених «інтелектуальних службовців». Цей новий клас у США, Японії, інших провідних країнах вже становить більш ніж поло-

вину зайнятого населення. Молодь, прагнучи мати вищу освіту, здебільшого обирає не індустріальні професії, а фах юристів, економістів, фінансистів, менеджерів, лікарів тощо. Непрестижні ж робочі місця займають емігранти⁴. В Україні теж відбуваються аналогічні процеси, що може спричинити в перспективі соціальне напруження і нестабільність в економіці.

У будь-якому разі ці загальносвітові тенденції потрібно враховувати під час розробки стратегії розвитку, вітчизняної професійної освіти. Уже нині, в умовах адаптації України до світового економічного співтовариства, маємо виходити з того, що в індустріальному суспільстві абсолютна більшість людей керується стимулами щодо задоволення матеріальних потреб. Проте з поліпшенням добробуту працівників ці потреби можуть відходити на другий план. Людина більш-менш забезпечена може працювати й за меншу заробітну плату, якщо є перспектива подальшого професійного та культурного розвитку. При цьому все більше людей прагне мати вдосталь вільного часу для спілкування з родиною, самоосвіти, культурного дозвілля, заняття спортом тощо.

Крім того, в умовах ринкової економіки людина є активним суб'єктом на ринку праці, що дає право вільно розпоряджатися своїм головним капіталом — здобутою кваліфікацією. Нині значній частині працездатного населення України, особливо молоді, непросто перебороти психологічний бар'єр переходу з позиції найманого державного працівника до умов, коли самому слід шукати на ринку праці високооплачувану роботу.

Вирішуючи проблеми професійної освіти в умовах ринкової економіки, слід зважати й на те, що кожній людині доводиться часто міняти не тільки місце роботи, а й професію. Отже, треба позбутися психологічного стереотипу, за якого поважали працівника, котрий десятки років пропрацював на одному місці. На жаль, втрату роботи в нас поки що більшість населення вважає трагедією, хоча в 95% випадків людина, що втратила роботу, але активно її шукає, через якийсь час влаштовується на нову, цікавішу і більш оплачувану. Тобто разом із професійними знаннями людина має одержувати й запас міцності, якщо потрапить у скрутне становище. Щодо молоді, то в цих умовах вона має одержувати таку базову освіту, яка дозволить їй відносно легко освоювати нові професії в майбутньому.

Важливо також підкреслити, що всього 20% зайнятого населення нині працює за отриманою спеціальністю, а 42% молодих робітників змінює свою професію в перші два роки після закінчення професійного навчального закладу. Проте є професії, які люди дуже рідко змінюють, — лікаря, юриста, артиста, науковця тощо. Вод-

²Новиков А. М. Профессиональное образование и национальная безопасность России / А. М. Новиков // Специалист, 2003. — № 6.

³Новиков А. М. Труд и образование в постиндустриальном обществе / А. М. Новиков // Специалист, 2008. — № 2.

⁴Новиков А. М. Профессиональное образование и национальная безопасность России / А. М. Новиков // Специалист, 2003. — № 6.

ночас у багатьох випадках люди досить часто переходять від однієї професійної діяльності до іншої, особливо у зв'язку зі структурними змінами в економіці⁵.

Варто зауважити й таке: якщо колись основну роль у прогресі суспільства відігравали природні ресурси країни, даючи тим або іншим державам певну перевагу в системі світогосподарських зв'язків, то тепер перевагу надає рівень розвитку людських ресурсів — знання, творчість, майстерність працівників, їхні уміння в широкому розумінні слова. Та обставина, що знання стало головним, а не просто одним із видів ресурсів, і перетворило наше суспільство у посткапіталістичне, однією із основних якостей якого стає пріоритетна увага до персоналу — основного фактора виробництва, центрального резерва економічного зростання і конкурентоспроможності. У найближчі десятиріччя на першому плані історичної сцени опиняться ті країни, народи яких будуть здатні забезпечити вищий рівень освіченості, культури й майстерності.

Безперечно, що нагромадження знань, розвиток науки, створення нових технологій і наукомістких виробництв неминуче підвищить вимоги до загальноосвітнього рівня й професійної кваліфікації кожного працівника. У структурі робочої сили вже тепер частка фізичної праці зменшується з одночасною зміною змісту самої праці: носії унікальних знань і досвіду в будь-якій сфері суспільного виробництва одержують доходи, що їх не можна порівняти із середньою зарплатою персоналу в тій чи іншій галузі.

У країнах з ринковою економікою понад 10% працездатного населення включено в підприємницьку діяльність, хоча тільки для 2–3% населення підприємництво є професійною діяльністю. Для інших це можливість одержувати додатковий заробіток у вільний від основної роботи час (водії таксі, надання перукарських і поліграфічних послуг тощо).

Принагідно зауважимо, що створення кожного нового робочого місця в країнах Європи, США і Японії коштує близько 1 млн доларів. Часто державі простіше постійно платити безробітним досить велику допомогу по безробіттю, ніж створювати нові робочі місця. При цьому всіяко схвалюється й економічно заохочується самозайнятість, коли безробітні самі створюють робочі місця, організовують малі підприємства — сімейні кафе, пральні, займаються народними ремеслами, роздрібною торгівлею тощо⁶.

Визначальне місце в структурі людського потенціалу відводиться системі освіти і професійної освіти зокрема, оскільки вона сприяє реалізації цілей і мож-

ливостей людини, розширює спектр і масштаби соціального вибору, забезпечує адаптацію особистості до вимог навколишнього світу, є важливим фактором розвитку потенціалу суспільства. Велику роль освіта має відігравати в активізації здібностей людини до засвоєння та продукування інновацій, особливо в умовах модернізацій і кризи.

За оцінками спеціалістів, у розвинутих країнах обсяги попиту і пропозиції на освітянські послуги суттєво зростають (у країнах з найдинамічнішим розвитком темпи їхнього щорічного зростання сягають 10–15%). Фінансові вкладення в освіту в цих державах сягають 5–10% ФОП (у нас цей показник не перевищує 1–2%) і вважаються найбільш ефективною формою інвестицій, де окупність становить від 3 до 6 доларів на кожний вкладений долар⁷. У цьому аспекті ситуація в Україні змушує бажати кращого. За оцінками Світового банку, індекс економіки знань, який розраховується за показниками розвитку інноваційної системи, освіти і людських ресурсів, інформаційно-комунікативних технологій та економічного режиму і державного управління, для України становить 5,55. Для таких провідних країн, як Швеція, США, Фінляндія, Ірландія, Англія, Канада, Франція, Німеччина, Японія, Нідерланди, він перевищує 8,21⁸.

Перехід від освітянської концепції індустріального суспільства до освітянської концепції постіндустріального суспільства означає сприйняття професійної освіти як особистої власності, як засобу самореалізації в житті та побудови особистої кар'єри. В Україні особливого значення професійна освіта набуває через специфіку нинішнього етапу розвитку країни. Глибокі соціально-економічні зрушення, що спричинили диференціацію суспільства, зумовлюють інтерес до професійної освіти як до фактора, що визначає майбутнє становище людини в суспільстві. Як зазначалося, молодь прагне отримувати вищу освіту. Водночас відомо, що переважну більшість безробітних становлять особи з вищою освітою, котрі за наявності вакансій на заводах, у будівництві до верстатів не поспішають. До останнього часу, поки в Україні розвивалася торгівля (як відомо, відродження економіки завжди починається з торгівлі), випускники ВНЗ роботу собі ще могли знайти. Навіть склалася формула вимог для працевлаштування до фірм: наявність вищої освіти, вільне володіння англійською мовою і вміння працювати на комп'ютері. Оскільки ця ніша на ринку праці вже заповнена, спостерігається масове безробіття осіб з вищою освітою. Проте вони, уникаючи роботи на заводах, у будівниц-

⁵ Новиков А. М. Труд и образование в постиндустриальном обществе / А. М. Новиков // Специалист, 2008. — № 2.

⁶ Там же.

⁷ Воронина Е. В. Менеджмент высшей школы как инструмент реформирования системы профессионального образования / Е. В. Воронина // Дис. ... канд. пед. наук. — М., 2001.

⁸ Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти / Збірник науково-експертних матеріалів. — К., 2009.

тві тощо, охоче працюють у сфері індивідуальної трудової діяльності, зокрема в ремісництві, якщо володіють якою-небудь робочою професією (приміром, власники ательє, міні-пекарень, фотосалонів, ресторанчиків). У країнах Європи служби зайнятості на спеціальних курсах навчають таких робочих професій, додаючи до цього певну підприємницьку підготовку.

В Україні можна проводити перепідготовку для оволодіння робочими професіями насамперед в установах базової професійної освіти — професійних училищах, ліцеях, технікумах, коледжах. Проте, на думку деяких учених⁹, перспективнішим є інший шлях — отримання робітничої професії, зокрема ремісничого профілю, у профтехучилищах, ліцеях, коледжах з подальшим продовженням освіти у ВНЗ або з одночасним навчанням у ньому. Цей шлях матиме майбутнє, якщо установи початкової і середньої професійної освіти з власної ініціативи запрошуватимуть студентів денних ВНЗ одночасно отримувати робочі професії в цих установах. Причому залучати можна студентів будь-яких ВНЗ: численні спостереження доводять, що саме поєднання робітничої професії або професії техніка з вищою гуманітарною освітою забезпечує найбільшу стійкість особистості на ринку праці та й загалом у житті.

Крім того, розвиток профтехосвіти має ще один важливий аспект, так би мовити, стратегічний. В останні роки до України масово приїждять іноземці — вихідці з Китаю, Середньої Азії, Кавказу тощо. В основному вони працюють у сферах торгівлі, громадського харчування, індивідуального будівництва тощо і вже нині займають там значну кількість робочих місць. Здебільшого вони є представниками народів з дуже високим рівнем народжуваності, їхні діти, які народилися в Україні або в інших країнах Європи, ставатимуть громадянами цих країн, що в подальшому спричинить безліч складних політичних, соціальних, демографічних та інших проблем. Тому розвиток професійної освіти може в перспективі допомогти зайняти ці робочі місця представникам корінного населення України¹⁰.

Взагалі післядипломна освіта — перспективна форма, котра є важливою ланкою в системі безперервної освіти, особливо в умовах демографічного спаду, коли прихід молоді у виробництво різко скоротився, і цей дефіцит потрібно буде компенсувати перепідготовкою дорослого населення. Крім того, можливості придбання знань більше не будуть залежати від отримання якоїсь встановленої освіти лише в якомусь певному віці. Навчання стане індивідуальним, особистісним інструментом, доступним кожному в будь-якому віці, хоча б тому, що багато знань і умінь можна буде отримати за допомогою нових навчальних технологій. Галуззю, що

найбільш динамічно розвивається в будь-якій розвинутій країні, може виявитися освіта для вже досить добре освіченого дорослого населення.

Йдеться про те, хто надаватиме послуги післядипломної освіти на професійно-освітньому ринку. Сюди ж входить і неформальна освіта та самоосвіта дорослих. На думку багатьох учених, такі освітянські програми можуть реалізовуватися в установах професійного навчання (професійних училищах, коледжах, університетах тощо) за умови створення в них спеціалізованих факультетів, відділень і курсів¹¹.

Висновки. Для того, щоб економіка України була конкурентоспроможною, все працююче населення слід постійно вчити та перенавчати, адже виробничі технології змінюються й оновлюються дуже швидко, і тому лише принцип безперервної освіти — освіти протягом усього життя — дасть змогу успішно вирішувати цю проблему. Суспільство, в якому освіта стає основним капіталом і головним ресурсом, обов'язково диктуватиме нові і значні вимоги до освітянського середовища і відповідних закладів як загальноосвітньої, так і професійної школи. Отже, потрібно вирішувати завдання, пов'язані з управлінням освітою, точніше — управлінням якістю освіти. Основна мета подальшого її реформування — створення ефективної системи, яка б забезпечувала взаємодію держави та суспільства в інтересах динамічного розвитку економіки і задоволення запитів особистості та суспільства. Управлінню освітою в Україні прийшов час надати суспільно-державного характеру, що тільки посилить значення держави, здатної спертися на суспільні сили. Потрібно сказати правду: сьогодні освітянські відомства претендують на контроль результатів своєї ж роботи, а це небезпечно для демократичної держави; за кордоном цим займаються численні громадські асоціації.

Першочерговою справою для всіх — зайнятих у сфері освіти, політиків, соціологів, і економістів, керівників бізнесу і лідерів «неприбуткових груп», представників всіх верств суспільства, ким би вони не були — батьками, службовцями, просто громадянами — є робота над цими пріоритетними завданнями. Нам доведеться до кінця продумати ідею освіти — її цілі, цінності та зміст, навчитися визначати якість освіти та її продуктивність, щоб бути здатними вимірювати і те, і інше і керувати ними. Нам потрібна систематична робота над якістю знання і його продуктивністю, що залишаються на сьогодні все ще не визначеними. Здатність виконувати свої завдання, якщо не виживання, будь-якої організації, будь-якої людини в «суспільстві знання» буде ставати все більш залежною від цих факторів.

⁹Новиков А. М. Профессиональное образование и национальная безопасность России / А. М. Новиков // Специалист, 2003. — № 6; Новиков А. М. Постиндустриальное общество: проблемы реструктуризации образования / А. М. Новиков // Специалист, 2008. — № 4, 5.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

